zonų, drenažo vamzdelių, čerpių duženų ir trupinių.

Vertingas gyvenvietės kultūrinis sluoksnis bus toliau naikinamas dirbant žemę. Jokie paminklosauginiai draudimai ar reikalavimai nutraukti veiklą nepadės, nes jie prieštarauja sodų žemės naudojimo paskirčiai. Būtina imtis priemonių, kad būtų sudaryta ilgalaikė programa ir ištirti labiausiai ardomas vietas.

SETTLEMENT LOCATED AT THE FOOT OF THE JAUČAKIAI HILL-FORT

In 2001 IMR investigated the area of 35 m² in the settlement located at the foot of the Jaučakiai hill-fort (Kaunas district) falling within the territory of collective gardens. There was fixed a cultural layer 2.3 m thick, datable to 1st millennium, with rusticated pottery, animal bones, hearths, pits, pole sites.

ĄŽUOLPAMŪŠĖS PILIAKALNIS

Gintautas ZABIELA

Istorinės Žiemgalos teritorijoje šiandien žinomi tik 39 piliakalniai (18 Latvijoje ir 21 Lietuvoje), iš kurių tik 7 iki šiol archeologiškai nors kiek tyrinėti. 2001 m. tyrinėtų Žiemagalos piliakalnių sąrašą papildė Ąžuolpamūšės piliakalnis (Pasvalio r., Saločių sen., A 554K). Jis yra 650 m į V nuo plento Panevėžys–Ryga, 300 m į R nuo Mūšos dešiniojo kranto, tarp Tatulos ir Ūgės upių, 150 m į R nuo jų santakos (N56°07'24.2", E24°27'35.2"). Piliakalnis įrengtas abiejų upių suformuotame kranto kyšulyje, kurio šonai šiandien gerokai nuplauti. Išlikusi tik 26 m ilgio R–V kryptimi ir 42 m pločio Š–P kryptimi keturkampė aikštelės dalis su 30 m ilgio, 1,3–5 m pločio kyšuliu į ŠV pusę, kuris dar neseniai buvo platesnis. Aikštelės R pusėje supiltas 45 m ilgio, puslankio formos, 3,5 m aukščio, 16 m pločio ties pagrindu pylimas, už kurio iškastas griovys ir supiltas antras 50 m ilgio, 1,5 m aukščio pylimas, už kurio jau prasideda beveik lygus laukas, kuriame yra papėdės gyvenvietė. Gyvenvietė netyrinėta, joje 1969 m. buvo rasta smulkių grublėtos keramikos šukelių. Piliakalnio šlaitai statūs, 7–10 m aukščio.

Pirmasis Ąžuolpamūšės piliakalnio aprašymas yra iš 1882 m. Tuomet jį gana išsamiai aprašė Julius Dioringas (1818–1898), apie jį sužinojęs 1876 m. ir aplankęs 1881 m. rugpjūčio 5 d. (Döring J. *Der Burgberg in Kommodern und der Pilskaln an der Tatola, nebst Notizen über Ratten und Terwetten, Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst in Mitau,* Mitau, 1882. P. 39–41). Jau tuomet piliakalnio aikštelės V dalis griuvo į upes, čia išlikusio kyšulio plotis siekė 3 m, o aikštelės P dalyje rasta anglių ir pilka nesmarkiai išdegta puodo šukė su grūsto granito priemaišomis. Vėliau apie piliakalnį buvo užrašyti keli padavimai, 1933 m. gegužės 24 d. jis (1,1717 ha plotas) buvo perduotas Pasvalio šaulių būrio nuosavybėn. 1983 m. gegužės 23 d. – birželio 11 d. Ąžuolpamūšės mokykloje veikusios Panevėžio zonos liaudies meistrų kūrybinės stovyklos metu buvo sukurtos ir piliakalnio aplinkoje pastatytos 5 medinės

skulptūros, kurios iki šiol prie piliakalnio traukia plentu važiuojančiųjų dėmesį.

Mūsų dienas Ąžuolpamūšės piliakalnis pasiekė smarkiai apardytas. Iš aikštelės liko tik R pusė su nuplautais pakraščiais ir pylimų galais. Eroziniai procesai Ąžuolpamūšės piliakalnyje labai sustiprėjo paskutiniais metais: nuslinko apie poros metrų pločio aikštelės P pakraštys, išgriuvo siauriausioje ŠV kyšulio dalyje augęs ąžuolas, kone visiškai sunaikindamas čia buvusį aikštelės paviršių. Sparčiai prastėjanti piliakalnio būklė privertė KVAD imtis Ąžuolpamūšės piliakalnio gelbėjimo darbų (inžinieriaus hidrotechniko Juozo Lukošiūno projektas, darbus vykdo viešoji įstaiga „Kultūros paveldo išsaugojimo pajėgos"). Prieš pradedant šlaitų stabilizavimą buvo ištirti tie aikštelės kraštai, kuriuos palies žemės judinimo darbai, suteikiant stačiam eroziniam skardžiui reikiamą lėkštumą.

Archeologiniai tyrimai vykdyti dviejuose piliakalnio aikštelės pakraščiuose: P ir ŠV. Bendras tyrinėtas plotas sudaro 107 m^2. Pagrindiniai tyrinėjimo darbai vykdyti aikštelės P pakraštyje. Čia trimis plotais ištirta 20 m ilgio, 2–5 m pločio juosta tarp V šlaito ir pylimo (iš viso 77 m^2 plotas), aptiktas intensyvus 40–50 cm storio pilkai rusvas molingas kultūrinis sluoksnis, į pylimo pusę storėjantis iki 1,3 m. Storesnio kultūrinio sluoksnio būta ir palei P aikštelės pakraštį, tačiau čia dėl šlaito griūties jo liko tik liekanos.

Ąžuolpamūšės piliakalnis įrengtas ir apgyvendintas buvo gana vėlai, greičiausiai tik I tūkst. pabaigoje ar net II tūkst. pradžioje. Tiksliau to pasakyti neįmanoma, nes nėra datuojančių radinių. Prieš įrengiant piliakalnį jo vietoje buvusi neįtvirtinta gyvenvietė – greičiausiai ir dabar šalia jos esančios papėdės gyvenvietės (ji tebėra netyrinėta) ankstesnė dalis. Apie ją liudija jau po piliakalnio pylimo vidinio krašto sluoksniais aptiktas ovalus 90x60 cm dydžio židinys, kurio viršutinė dalis per 2–3 sluoksnius sukrauta iš smulkių 5x3,5x3,5–17x17x9,5 cm dydžio akmenų, apatinė – iki 15 cm įgilinta į įžemį – molį. Įgilinimas užpildytas kietai supresuotų perdegusių akmenų trupinių mišiniu. Židinyje jokių radinių neaptikta, tad pats židinys liko nedatuotas.

Piliakalniui pasirinktas Tatulos ir Ūgės santakos suformuotas kyšulys kiek nelygiu paviršiumi, kurio pakraščiai jau tuomet erodavo. Įžemio lygyje atkasta 4 m ilgio, 1 m pločio, iki 20 cm gylio erozinės griovos dalis, gilėjanti P šlaito link. Sprendžiant pagal tyrimų metu užgriebtą pylimo pakraštį, jis piltas per vieną kartą iš įvairių atspalvių rusvos molingos žemės. Pylime jokių radinių ar degėsių neaptikta. Pagrindinai įtvirtinimų konstrukcijos elementai buvo aikštelės pakraščiuose į 40–50 cm skersmens, 60 cm gylio stulpavietes (aptiktos 2 tokios stulpavietės) įkasti stori rąstai, laikę kažkokias iš gulsčių rąstų padarytas konstrukcijas. Buvusių medinių įtvirtinimų vietoje rasta geležinio įmovinio ietigalio 14,9 cm ilgio dalis rombiniu 12x9 mm storio kakleliu (trūksta nulaužtos plunksnos). Aikštelėje gana tankiai stovėjo rentininės konstrukcijos namai su iš smulkių akmenų krautomis krosnimis. Į tyrinėjamą vietą pateko 3 tokios krosnys, viena iš kurių visiškai ištirta, kitų dviejų užgriebtos tik dalys. Šios krosnys yra maždaug 2x1 m dydžio, sukrautos iš gana smulkių (10–15 cm skersmens) perdegusių akmenų, tarp kurių yra

žymios degėsių liekanos. Nors akmenys vietomis išlikę iki 5–6 sluoksnių, krosnių pakraščiuose jie gerokai pasiskleidę, tai apsunkina jų tikslesnių matmenų nustatymą. Plote 1 atkasta krosnis 1 buvo 1,5x1 m dydžio, su pakura iš PV pusės. Didelis krosnių tankumas rodo, kad aikštelėje stovėjusių medinių rentininės konstrukcijos pastatų dydis neviršijo 20 m^2. Grindis pastatų viduje atstojo užpiltas smėlio sluoksnelis. Tarpai tarp pastatų buvo grįsti netvarkingais smulkių akmenukų grindinėliais, kurie saugojo nuo molingo grunto išklampojimo. Visos aptiktos krosnys bei grindiniai sudaro vieną apgyvendinimo horizontą, kurio metu susiformavo intensyviausias, iki 20 cm storio pilko, kiek su degėsiukais maišyto priemolio kultūrinis sluoksnis. Jame aptikta daugiausia radinių, kurie koncentravosi buvusių pastatų vietoje ir palei juos. Daugumą jų sudaro neaiškios paskirties geležinių dirbinių fragmentai (iš viso 8 vienetai), kultūriniame sluoksnyje atsidūrę sulūžus įrankiui. Dvi plačiau tyrinėtos pastatų vietos skyrėsi pagal juose aptiktus dirbinius ir kartu, matyt, pagal juose gyvenusių žmonių profesijas. Viename pastate aptikta daugiau žalvarinių papuošalų liekanų: 4x4,1 cm dydžio pusmėnulio formos kabutis, skardinis trapecinis 2,3x1,6 (0,9) cm dydžio kabutis, dviejų smeigtukų adatos (ilgiai atitinkamai 4,2 ir 7,7 cm), iš dviejų 8–10 mm skersmens žiedelių sudarytas grandelės fragmentas, keturkampio 3,5x3 mm storio, 30 cm ilgio, 2 g svorio sidabrinės vielos gabalėlis. Šie dirbiniai rodo, kad čia greičiausiai gyveno turtingesnis pilėnas, tikriausiai rinkęs spalvotąjį metalą arba taisęs iš jo padarytus dirbinius (galbūt juvelyras). Kito pastato aplinkoje rasta vien tik geležinių dirbinių, tarp kurių yra net 3 ylos keturkampio skerspjūvio, 4,5–6 mm storio įkotėmis. Šių ylų ilgis – 11; 6,6 ir 5,9 cm, darbinių dalių ilgis atitinkamai yra 7,5; 3,9 ir 2,7 (galas nulaužtas) cm. Panašu, kad čia gyventa amatininko, greičiausiai batsiuvio. Su amatais bus susijęs ir lenktas gelsvo smiltainio, 10,9 cm ilgio, 3–3,8x3 cm storio akmuo, vienoje pusėje turintis išilginį ir skersinį 3–9 mm pločio, iki 3 mm gylio išdilinimus. Greičiausiai tai galąstuvas. Organinė medžiaga dažnai išdžiūstančiame molingame sluoksnyje neišliko, išskyrus 16 smarkiai sunykusių gyvulių ar žvėrių kaulų, priklausančių arkliui, smulkiems raguočiams ir paršiukui (kaulus nustatė LVA doc. L. Daugnora). Ąžuolpamūšės piliakalnyje rasta labai nedaug keramikos. Iš viso kultūriniame sluoksnyje aptiktos 47 lipdytos šukės, svėrusios 1,284 kg, kurių didžiąją dalį sudaro vieno nemažo lipdyto grublėto puodo su gausiomis grūsto granito priemaišomis masėje dalys: 14 cm skersmens dugnas ir 1,4–1,7 cm storio sienelių gabalai, aptiktos netoli krosnies 1.

Ištyrus piliakalnio aikštelės ŠV kyšulio siauriausią dalį (plotai 4–5, iš viso 30 m^2) paaiškėjo, jog V kyšulio krašte esantis platesnis pakilimas yra čia buvusio pylimo liekanos. Čia aptikti iki 1,3 m storio supiltiniai rusvo priesmėlio–priemolio sluoksniai be jokių radinių bei akmenimis apkrauta 50 cm skersmens į įžemį įgilinta iki 60 cm gylio plokščiadugnė stulpavietė.

Tyrimų metu aptiktos archeologinės medžiagos visuminis datavimas yra I–II tūkstantmečių sandūra. Kol nenustatytos radiokarboninės datos, tiksliausiai datuojamos yra kai kurios papuošalų liekanos. Pusmėnulio formos ir trapeciniai

kabučiai Žiemgaloje paprastai datuojami IX–XI a. Tam neprieštarauja ir keramikos bei kai kurių geležinių dirbinių datavimas. Iš XIII a. rašytinių šaltinių nežinome vietovės, kurią būtų galima kaip nors sieti su Ąžuolpamūšės piliakalniu. Tačiau tai nerodo, kad tuo metu šios gyvenvietės jau nebebuvo. XIII a. visoje Žiemgaloje kaip tik yra intensyviausias medinių tvirtinimų stiprinimo laikotarpis, tad visai logiška manyti, kad ir Ąžuolpamūšės piliakalnyje jie tuo metu stovėjo, tik kaip buvę Žiemgalos pakraštyje, nepateko į senąsias kronikas.

XIII a. pabaigoje žiemgaliams apleidus savo kraštą, gyvenimas visur, taip pat ir Ąžuolpamūšės piliakalnyje, nutrūko. Iki mūsų dienų virš senojo kultūrinio sluoksnio susiformavo iki 10 cm storio dirvožemio sluoksnis be jokių žmonių veiklos pėdsakų. Tik XX a. piliakalnis tapo įvairių švenčių ir turistų lankymo objektu, tai liudija gausios metalinės šiukšlės jo paviršiniame sluoksnyje. Tuo metu piliakalnis pradėtas ir ardyti. Piliakalnyje pokario metais į Ūgės upelio pusę buvo įrengtos partizanų slėptuvės. Tyrinėjimų metu aikštelėje aptikta neaiškios kilmės daugiau kaip 220x60 cm dydžio iki 140 cm gylio duobė stačiomis sienelėmis, užpildyta iškastomis žemėmis, sumaišytomis su duobę kasant apardytos žiemgalių krosnies akmenimis. Duobėje radinių nerasta. Greičiausiai tai bus lobių ieškotojų iškasta duobė.

Ąžuolpamūšės piliakalnio archeologiniai tyrinėjimai padėjo rekonstruoti pirminę jo išvaizdą. Jis iš šono turėjo balno formos siluetą, nes apvalios apie 50 m skersmens aikštelės V pusėje irgi buvo apie 1 m aukščio pylimas, žemėjantis į kraštus. Vadinasi, iki mūsų dienų išliko ne daugiau kaip 60% viso piliakalnio. 2001 m. tyrinėjimai parodė, kad Ąžuolpamūšės piliakalnis yra vertingas archeologinis paminklas, kurio išlikusią dalį reikia išsaugoti sustabdant tolesnį jo irimą.

ĄŽUOLPAMŪŠĖ HILL-FORT

In 2001 at the site of the Ąžuolpamūšė hill-fort (Pasvalys district), in its south and north-western parts the total area of 107 m^2 was investigated. An intensive cultural layer 40–50 cm thick was fixed with remains of 4 stoves, wooden fortifications (4 pole sites), single metal artefacts (remnants of bronze ornaments, iron awls, a fragment of tanged point, a whetstone), few pieces of plastic rusticated pottery. In the W part of the hill-fort remnants of the former rampart were found. All found material is dated to the 9th–10th centuries.

Ąžuolpamūšės piliakalnis iš PV pusės.
Ąžuolpamūšė hill-fort from SW side.